

**В. Загорський,
Є. Боршук**

ІНСТИТУЦІАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Проаналізовано сучасні підходи до формування системи управління підприємством на основі теорії інституалізму. Розглянуто особливості впливу інститутів на економічні процеси. Досліджено особливості державних інститутів в Україні і їх вплив на ефективність функціонування підприємств.

Ключові слова: інститути, інституалізм, управління, економіка, норма, розвиток.

В умовах системної кризи у функціонуванні національної економіки важливою стає проблема удосконалення управління підприємствами. Актуальними стають питання, пов'язані не лише з ефективністю управління, але й з пошуком науково обґрунтованих підходів до розуміння особливостей функціонування окремих підприємств.

Результати економічних реформ у низці постсоціалістичних країн, щодо переходу від системи з централізованим управлінням до ринкової економіки, поставили під сумнів правомірність застосування класичної методології економічної науки для аналізу макроекономічних проблем і вироблення практичних рекомендацій формування ринкових механізмів у країнах із перехідною економікою. Як показує практика, недоліком неокласичного підходу для аналізу макроекономічних проблем є його обмеженість, оскільки він неспроможний пов'язати процеси, що відбуваються в економіці, з іншими сферами, а саме: соціальною і політичною, применшує значення державного регулювання економічними процесами. Тому постає нагальна потреба пошуку нових підходів до аналізу трансформаційних економічних процесів у сучасних умовах. На думку багатьох дослідників, більш адекватну оцінку процесам, що відбуваються, можуть дати дослідження, які базуються на методології інституалістичної економічної теорії.

Як зазначають українські дослідники, однією з ключових проблем соціально-економічного розвитку країни є подолання значних протиріч між старими та новими економічними й соціальними інститутами, досягнення узгодженості – координації цілей та дій суб'єктів соціально-економічної діяльності, взаємної адаптованості різних соціально-економічних груп населення, їх адаптації у нові моделі економічних відносин. Економічні трансформації в Україні, недостатньо послідовні і, як правило, орієнтовані на швидке збагачення незначної частини населення, тривалий час відзначалися ігноруванням специфіки наявного інституціонального середовища та недооцінкою соціально-демографічних проблем й ролі соціального реформування-реконструкції у забезпеченні динамічного суспільно-економічного розвитку. На сьогодні інституціональний фактор належить до найважливіших чинників економічного зростання в Україні [1].

Проблемам удосконалення організації і управління економічними структурами та вдосконаленню організаційно-економічного механізму приділяється велика увага в західній і вітчизняній науковій літературі. Серед вчених, що дослідили цю проблематику, можна відзначити Р. Акоффа, І. Ансоффа, В. Алієва, В. Весніна, М. Вебера, Г. Мінцберга,

Б. Мільнера, М. Поргера, Р. Фатхутдінова, А. Шеремета та інших. Теоретичні і практичні питання ефективності організації економічної системи відображені в працях П. Аркіна, І. Мазур, Г. Осовської, Н. Рудик.

Незважаючи на існування численних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, існує низка проблем, пов'язаних із удосконаленням організаційно-економічного управління на промислових підприємствах. Зокрема, актуальним є формування наукових основ системи управління підприємствами в сучасних умовах ринкової економіки.

Метою статті є сформулювати основні підходи до формування управління підприємствами на основі теорії інституалізму.

Функціонування сучасних національних економічних систем підтверджує той факт, що держава є одним із основних учасників ринкової господарської системи. У цьому контексті важливою постає проблема оптимального поєднання державного регулювання і ринкових механізмів функціонування економіки. Інституційний підхід дає змогу адекватніше виробити ефективну програму реформування економіки з урахуванням реальних процесів, що мають місце в економічному процесі.

Інституційний напрямок виник на початку XIX ст., основи його були закладені Т. Вебленом, Дж. Коммонсом, Т. Мітчеллом. Перегляд неокласичних постулатів економічної теорії інституціоналістами відбувався за кількома напрямками. По-перше, на думку представників цього підходу, неокласики при аналізі економічної діяльності використовували методологію, що ігнорує соціальні, політичні, психологічні фактори, структурні та інституційні особливості реальної економіки. Вузкість вихідної методології накладається і на ідею цільової функції, спрямовану на максимізацію доходу раціональним економічним суб'єктом при заданих параметрах. По-друге, представники інституціонального напрямку неокласичну тезу про індивідуалістичну конкуренцію вважали неточною в силу ігнорування інституційних особливостей, обумовлених існуванням монополій і держави як потенційних суб'єктів економічних процесів.

Інституалізм ґрунтується на припущенні, що не тільки наявність відповідних ресурсів, але й ефективна організація економічних процесів загалом, обумовлюють економічне зростання національної економіки. У цьому контексті визначальне значення набуває інституційна структура суспільства – сукупність прийнятих “правил гри”, що дають змогу забезпечити порядок і зменшити невизначеність у відносинах між суб'єктами економічних процесів. Не викликає сумніву, що будь-який соціально-економічний порядок створюється і трансформується людьми та залежить від їх поведінки, наслідування певних правових і моральних норм, дотримання законів, від готовності різних верств населення до перетворень та зацікавленості у них. Не доцільно очікувати задовільного функціонування соціально-економічного порядку, доки більшість людей в усіх класах суспільства не буде дотримуватися встановлених правил гри.

Необхідно зазначити неоднозначність трактування поняття “інститут”. За Т. Вебленом [2, 3], інститут – це звички і стереотипи мислення, які охоплюють більшість членів суспільства. Д. Норт трактує інститути як правила гри, які включають формальні і неформальні обмеження, а також примус до виконання тих і інших [4]. Він вважає, що система державних інститутів – це правила та нормативи, які регламентують економічну діяльність і визначають величину трансакційних витрат, стимули й перешкоди для дотримання встановлених вимог, а також тих, хто виграв і хто програв від цих обмежень. Найчастіше групи або окремі особи зацікавлені в створенні такої системи інститутів, яка вигідна їм самим, але може перешкоджати загальному економічному розвитку країни.

К. Менар інститутом вважає “діючу в історичних умовах сукупність соціально-економічних правил, над якими індивіди або групи індивідів в основному не владні, як в короткостроковому, так і в середньостроковому плані”. В економічному аспекті ці правила націлені на те, щоб визначити умови, у яких може здійснюватись індивідуальний чи колективний вибір розміщення і використання ресурсів. Проводячи розмежування між інститутами, ринками і організаціями, він стверджує, що інститути не є механізмами координації, а “сприяють визначенню суспільно-історичних умов, при яких можуть застосовуватись ці механізми” [5].

З позицій економічної теорії інститути – це адаптовані суспільством формальні і неформальні структури та правила, що впливають і опосередковують роботу надбудови економічної системи, а також здійснюють впорядкування дій економічних суб’єктів. Роль таких інститутів у світовій економіці дуже велика. Вони надають ефективне сприяння формуванню і відтворенню людського капіталу. Нехтування удосконаленням суспільних інститутів позбавляє країну майбутнього ефективного розвитку.

Існування неформальних норм досить часто обумовлена їх здатністю краще “приспосовуватися” до існуючих умов. Якщо формальні правила визначають чіткі межі поведінкової моделі, практично не залишаючи вибору економічним агентам, то неформальні забезпечують більшу гнучкість, більшу можливість маневрування. Водночас негативним наслідком переважного панування в економіці неформальних норм є низький рівень захищеності прав приватної власності, неефективне використання економічного потенціалу, скорочення виробничої діяльності, уповільнення розвитку багатьох ринкових інститутів – інституту підприємництва, інституту ефективних власників, інституту банкрутств тощо.

Саме такі інституційні причини безпрецедентного трансформаційного спаду в українській економіці обумовлюють необхідність розробки наукових основ реформування економіки. З одного боку, неформальні інститути, що мають тенденцію до самозбереження, негативно впливають на ринкові реформи, з іншого – одномоментна відмова від певної системи відносин стає неможливою, оскільки обумовила б параліч всієї економіки.

На сьогодні ні в кого не виникає сумнівів щодо існування зв’язків між економічним зростанням і якістю інститутів: висока якість інститутів сприяє економічному зростанню, швидке зростання полегшує вдосконалення системи існуючих і пришвидшує появу нових інститутів.

Неоінституціональна економічна теорія характеризується різними концепціями, серед яких виділяються трансакційний підхід, теорія прав власності та економічних організацій. Трансакційний підхід, ідеї якого були сформульовані ще на початку 30-х рр. XIX ст. Р. Коузом, у подальшому був розвинутий на початку 70-х рр. XIX ст. Ідеєю трансакційного підходу пронизані практично всі основні положення неоінституціоналізму. Теорія прав власності сформувалася в 60 – 70-ті рр. XX ст. Представниками цього напрямку є Р. Коуз, А. Алчіян, Д. Норт та інші. Основне завдання теорії прав власності полягає в аналізі взаємодії економічних і правових систем. Теорія економічних організацій, що бурхливо розвивається як розділ західної економічної думки, сформувалася на ідеях теорії прав власності та трансакційних витрат стосовно дослідження проблем фірми.

Одним із представників теорії економічної організації є Г. Саймон, який обґрунтував концепцію обмеженої раціональності стосовно аналізу поведінки економічних суб’єктів ринку. Раціональна поведінка, на його думку, орієнтована на

досягнення “задовільних” результатів, а не на принцип максимізації. З огляду на це, метою економічної діяльності є не максимізація, а досягнення певного рівня прибутку або продажу, утримання певної частки ринку. Як стверджує Г. Саймон, зовнішнє економічне середовище складне і швидко змінюється, тому неможливо припускати досягнення довготривалої рівноваги [6].

На думку Д. Норта, необхідні передумови для довгострокового економічного зростання в західній Європі і США були закладені внаслідок розвитку в Англії в кінці XVII ст. інститутів представницької влади, незалежної судової системи та інших структур, що підтримують недоторканність демократичних прав і свобод людини. Водночас, Дж. Б'юкенен, лауреат Нобелівської премії 1986 р., стверджує, що, створюючи шляхом участі в системі політичних виборів органи законодавчої влади, населення формує не тільки сукупність функціонуючих інститутів держави але й систему бюрократії, яка має систему власних інтересів, які далеко не завжди збігаються з інтересами суспільства. Чиновнику в системі бюрократії більше властиве прагнення до проштовхування великих інвестиційних проєктів (де він може виграти в особистому плані), ніж до економії суспільних благ.

Сучасне інституційне середовище в Україні, яке забезпечить стійку основу економічного зростання, знаходиться в досить нерозвинутому стані. Вітчизняні інститути (економічні й політичні) поки навряд чи здатні пом'якшувати і коригувати наслідки як погіршення економічної кон'юнктури, так і наслідки можливих економічної криз.

На думку більшості експертів, ефективна стратегія інституціональних трансформацій повинна бути спрямована на:

- розширення приватної ініціативи і конкуренції;
- формування ефективної соціальної та економічної політики;
- налагодження взаємодії бізнесу, держави і суспільства;
- підвищення якості інститутів (захищеність прав власності, незалежність і невідкупність суддів, зниження рівня корупції, зміцнення законності, поліпшення якості державного управління);
- забезпечення високого рівня людського капіталу;
- створення основ інноваційної економіки.

Прихильники “інституційної модернізації” вважають, що втручання некваліфікованої і корумпованої бюрократії може тільки нашкодити економіці. Тому, на їхню думку, необхідно проводити інституційні реформи, спрямовані на поліпшення державного управління та судової системи, зменшення корупції, усунення адміністративних бар'єрів, удосконалення людського капіталу тощо. Якщо ці завдання будуть вирішені хоча б частково, то ринок сам впорається з завданням швидкого економічного зростання [7].

Одним із найважливіших інститутів, які визначають правила гри в ринковій економіці, є ефективна система отримання та захисту прав власності. Ця система передбачає правові механізми, які сприяють формуванню стимулів для підприємницької активності і забезпечують виконання трансакцій із найменшими витратами. Р. Коуз вказує на те, що відсутність добре спланованих, економічно ефективних, стабільно працюючих інститутів, що захищають права власності та договірні відносини, змушує підприємців скорочувати витрати і знижувати рівень ризику шляхом вертикальної інтеграції. Це обмежує свободу дій приватних компаній і “глушить сигнальні механізми ринку” [8].

Сучасний стан українського законодавства, пов'язаний із захистом власності, фактично знищує приватний бізнес – власник абсолютно не може бути впевненим у стабільності свого становища. Тому потрібні реформи судової, податкової систем, збудованих у контексті майбутньої архітектури економіки інноваційного розвитку.

Надзвичайно важливими для України на сучасному етапі соціально-економічного розвитку є негативні наслідки функціонування масштабного інституту економічної корупції. Економічна корупція в концентрованому вигляді вбирає в себе різні протиправні дії, які призводять не тільки до руйнування економіки або її одностороннього розвитку, а й до перетворення державного апарату в інструмент задоволення приватних економічних потреб. Розширюючи тіньову економіку, корупція сприяє розвитку організованої злочинності, відтоку капіталу за кордон, ускладнює можливість держави ефективно виконувати свої економічні, політичні і соціальні функції, адже механізм будь-якої діяльності, зокрема тіньовий, пов'язаний із процесом взаємодії представників різних соціальних груп.

В Україні тіньові процеси, моделі поведінки, що склалися в межах тіньової економіки, поширюються за її межами. Як наслідок “тіньовий простір” безперервно розширюється, захоплюючи нові соціальні суб'єкти, нові соціальні інститути, соціальні організації. Охоплення корупцією владних структур неминуче призводить до зниження ролі держави як регулятора економічних і соціальних процесів, стимулюючи паразитування незначної частини суспільства на проблемах більшості, що переводить нормальну систему взаємин між людьми в тіньову, часто кримінальну сферу.

Унаслідок корупційних дій відбувається порушення механізмів ринкової конкуренції, яке є найбільшою загрозою руйнування цивілізованих і легальних інститутів економіки та дає змогу отримувати необґрунтовану й неправомірну перевагу економічним суб'єктам, які мають стійкі корупційні зв'язки з представниками органів влади.

Деякі науковці пропонують визначати якість інституціональної системи України через такі характеристики:

- повнота, цілісність і несуперечливість формально-правового простору, що регламентує соціально-економічну діяльність населення;
- відповідність формальних норм і правил реальним умовам соціально-економічної діяльності, їх легітимність та мінімальна “ціна підкорення” цим нормам;
- ефективність державного й громадського контролю за виконанням формальних норм;
- узгодженість формальних і неформальних норм, а також неписаних поведінкових норм і правил між собою та ефективність суспільного контролю за їх дотриманням;
- наявність та вагома роль неформальних поведінкових норм модернізаційної спрямованості й поширеність відповідних їм перспективних соціально-економічних практик;
- визнання населенням легітимності наявної моделі соціальної стратифікації та відповідність масових соціально-економічних практик населення нормам права [9].

Формування системи відповідних інститутів є складним комплексним завданням, при вирішенні якого повинні бути враховані багато факторів: зовнішньополітична ситуація, національна безпека, стан економіки і бізнесу, стан екології, охорони здоров'я, освіти, регіональні проблеми, соціальна стабільність тощо. Відсутність інститутів перешкоджає децентралізації та спеціалізації підприємств, не дозволяє їм укласти

договори з конкурентоспроможними постачальниками, пропонувати помірні страхові внески і залучати інвесторів (як іноземних, так і вітчизняних) ускладнює використання сучасних новаторських підходів до комбінування активів для створення корпорацій або гнучких акціонерних структур. У підсумку національна економіка не отримує достатніх коштів для того, щоб витримати конкуренцію на світовій арені.

Отже, вирішення завдань управління економічними реформами, як на рівні національної економіки, так і на рівні окремого підприємства, можливе лише при ефективній модернізації всіх інститутів українського суспільства і задіянні всього матеріального і людського потенціалів країни.

Список використаної літератури

1. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків [Текст] : кол. наук.-аналіт. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України ; Держкомстат України, 2010. — 496 с.
2. Веблен Т. Теория делового предприятия [Текст] / Т. Веблен. — М. : Дело, 2007. — 288 с.
3. Веблен Т. Теория праздного класса [Текст] / Т. Веблен. — М. : Прогресс, 1980. — 362 с.
4. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений [Текст] / Д. Норт. — М. : Издательский дом ГУ Высшая школа экономики, 2010. — 256 с.
5. Менар К. Экономика организаций [Текст] / К. Менар ; пер. с франц. — М. : Инфра-М, 1996. — 160 с.
6. Саймон Г. А. Теория принятия решений в экономической теории и наука о поведении / Г. А. Саймон // Теория фирмы [Текст] / [сост. и общ. ред. В. М. Гальперина]. — СПб. : Экономическая школа, 1995. — С. 54—72.
7. Мау В. Экономическая политика 2007 года: успехи и риски / В. Мау // Вопросы экономики [Текст]. — 2008. — № 2. — С. 4—25.
8. Коуз Р. Фирма, рынок и право [Текст] / Р. Коуз. — М. : Дело ЛТД, 1993. — 192 с.
9. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків... — 496 с.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2016

Схвалена до друку редколегією 12.10.2016

**V. Zahorskyi,
Ye. Borshchuk**

INSTITUTIONAL BASIS FOR THE FORMATION OF ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

The article provides an analysis of new approaches to the formation of enterprise management system based on the theory of institutionalism. The characteristics of the impact of institutions on economic processes are studied. The features of state institutions in Ukraine are examined and their impact on the efficiency of enterprise functioning is revealed.

Key words: institutions, institutionalism, management, economics, norm, development.